

NURETTİN GEMİCİ

Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Farsçanın Tesiri ve İbnülemin Mahmud Kemal (ö. 1957) Örneđi

The Influence of Persian Language on
Intellectuals During Ottoman Empire's Last
Period and İbnü'l-Emin Mahmud Kemal

ÖZET

Farsça, Selçuklu ve Gazneliler gibi Türklerin kurduğu devletlerde yazı dili olarak kullanılmıştır. Hükmüdarların bazı zaferleri Şehname tarzında yazılmış, sünnet ve evlilik gibi törenler Farsça olarak minyatörlere işlenmiştir. İran ile yüzyıllarca süren savaş ve düşmanlık bile bazı Osmanlı padişahlarının Farsça şiirler yazmasına engel olmamıştır. Osmanlı sarayında İran asıllı pek çok sanatçı bulundurulmuş ve sanatlarını burada icra imkânı sağlanmıştir. Kültür ve sanat çalışmalarına paralel olarak, Fars dilinin öğrenimi için gerekli kitaplardan olan pek çok Farsça gramer ve sözlük çalışmaları da aralıksız olarak devam ettirilmiştir.

Son dönem Osmanlı ulemasından olan İbnülemin Mahmud Kemal İnâl da Farsçanın tesirinde kalan aydınlarımızdan biridir. İbnülemin Mahmud Kemal İnâl'ın Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar isimli eserinde yer alan Farsça beyit ve deyişleri bir araya getirilince Farsçanın o dönem aydınları arasındaki kuvvetli etkisi açığa görülebilmektedir. Farsçanın Osmanlı dönemindeki etkisi farklı çalışmalarda incelenmiştir. Burada, son devir Osmanlı aydınlarında Farsçanın tesiri ve İbnülemin'in hayatı ve eserlerinden kısaca söz edildikten sonra onun Farsçaya olan ilgisi, Son Sadrazamlar adlı eserindeki örneklerden hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELEK

İbnülemin Mahmud Kemal, Son Sadrazamlar, Farsçanın etkisi.

ABSTRACT

Many Turkish rulers like Seljuks or Ghaznavids used Persian as a written standard language. In Shah-Name books the Sultan's victories were recorded. Celebrations on the occasions of a circumcision or wedding were depicted in Persian miniature. In spite of the wars and hostilities continuing for centuries between the two Empires, some of the Ottoman Sultans wrote poems in Persian language. Many Persian artists stayed in the Palace and pursued their activities there. Besides these occupations, language was being also investigated scientifically and works on grammar and dictionaries were being published. The number of these books is incredibly high. Besides that, commentaries and explanations, footnotes to the monumental Persian works, as well as books about this must not be omitted.

The numerous publications of İbnülemin Mahmud Kemal İnâl in which he has critically disputed with predominantly historical Turkish coevals pointed out mistakes and or incomplete representation of historical persons or connections and conducted a corresponding correction. Sometimes he wrote a hole opus to disprove such a mistake. İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnals work: „The Ottoman Empires last vizier“ involves persian poetries and maxims. It's exemplary for other intellectual people's works in time of Ottoman Empire. This indicates to influence of persian language. The influence of Persian language to Ottoman people was tested in different works. The short explanation shows the authors İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnals life, work and interest to Persian language.

KEYWORDS

İbnülemin Mahmud Kemal İnâl, The Ottoman Empires last vizier, Influence of Persian language.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, (nurettinGemici@hotmail.com).

A. Farsça ve Türkler

Türklerin Farsça ile yakın teması için kaynaklar incelendiğinde bu ilişki Gazneliler zamanına kadar götürülebilir. Firdevsi Meşhur "Şehnamesi'ni Gazneli Mahmud'a sunmuş ve bu dil ile münasebet İran topraklarında hakim olan diğer Türk devletlerinin hakimiyet dönemlerinde de devam edegelmiştir (Kartal 2008: 6-15). Bunlar arasında en etkili dönem hiç şüphesiz Selçuklular devri olmuştur. Selçukluların en önemli sultanlarından Alpaslan'ın ordusunda yer alan şairler onun zaferini Farsça olarak ifade etmişlerdir.

*Mülk râ Şehinşâh u sultân çonîn bâyed çonîn
Geh nehîb-i û be Mısır u geh sipâh-ı û be Çin*

"Ülkeye; haykırışı Mısır'a, askeri Çin'e kadar gidecek bir Şehinşah ve sultan gerek (Riyahî 1995: 21).

Bazı araştırmalara göre Türkler arasında Farsçanın artan etkisinin muharrik unsuru Alpaslan'ın Malazgirt savaşını kazanarak Anadolu'ya yerleşmesidir. Bu zaferle birlikte İran'da yaşayan bütün milletlerin yanı sıra İran asıllı kimseler de Anadolu'ya gelerek Farsçanın yayılmasına hizmet etmişlerdir.

Bu dönemden sonra Anadolu'da ve Selçuklu hakimiyetinin olduğu topraklarda hızla artarak gelişen Farsça, önce şehirlerde daha sonra da saray ve ilim çevrelerinde kısa zamanda hakimiyet kazanmıştır (Kartal 2008: 33-34).

Bahse konu devirde yazılan bazı kitaplara göz attığımızda bu durumu kavramamız kolaylaşmaktadır. Misal olarak *İbn Bibi Tarihi*, Eflâkî'nin *Menâkibü'l-Ârifin* vb. diğer kitaplar bu listeye eklenebilir (İbn Bibi 1956: 77).

Anadolu Selçuklu devletinin son zamanlarında ortaya çıkan bir isim vardır ki Farsça yazarların en önemlisi olarak kabul edilir. Türk asıllı olmakla birlikte eserlerinde Farsçayı en güzel ve edebi tarzda kullanan Mevlânâ Celâleddin Rumi bu halkanın en parlak temsilcisidir (Kartal 2007: 312-326).

Farsça özellikle Selçuklularla başlayan etkisini o devirde kaleme alınan tarih eserlerinde ve Fütüvvet (Gölpınarlı 1949: 181-203) ve Menkâbe kitaplarında ağırlıklı olarak göstermektedir (Ateş 1945: 94-135).

Ayrıca Farsça, bu dönemlerde müstakil bazı çalışmalarda da söz konusu edilmiştir. Edebiyatın bütün şubelerinde yaygın olarak kullanılan Farsçanın altın çağı hiç şüphesiz Selçuklular zamanına rastlar. Bu devirde kullanılan Farsça isimler ve ünvanlar Konya'da sarayda çok rağbet görmüş ve teba arasında da yaygınlık kazanmıştır. Selçukluların, Selçuk'tan başlayarak Alparslan'a kadar uzanan hükümdarlarının ve önemli komutanlarının isimleri Türkçedir. Ancak kısa bir müddet sonra bu manzara değişmiş; Çağrı, Tuğrul, Alparslan, Yağmur bey, Çavlı, Afşin vb. isimler yerini Melikşah, Keykubad, Keyhüsrev, Pervane vb. adlara yerini bırakmıştır (Kartal 2001: 55-70).

Selçuklu hükümdarı İzzeddin Kılıçarslan'ın (1156-1188) zamanında Konya, Fars dili ve kültürünün merkezi olmuştur. Sultanlara takdim edilmek üzere Farsça yazılmış edebi değeri haiz kitaplar devre damgasını vurmuştur. İran topraklarından binlerce kilometre ötede Türkiye Selçuklularında Farsça'nın etkisinin kaynağı hiç kuşkusuz Büyük Selçuklulardır (Z. Korkmaz 1974: 20-21). Burada, Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde ortaya çıkan Cimri isyanından bahsetmek yerinde olur. O dönemde Türkçenin yüceltilmesi ve Farsçaya karşı bazı tedbirler içeren kararlar alınması dikkat çekici bir durumdur. Bu olayı İbn Bibi şöyle nakleder: Cimri, devlet töreniyle tahta oturtulunca "Hiç kimse bundan böyle divanda, dergahda, bargahda, meclisde ve meydanda Türkçeden başka bir dil konuşmayacak" şeklinde karar alındı (İbn Bibi 1956: 696).

Farsçanın Türk halkı üzerinde sağladığı erişilmez üstünlüğünü, hiç şüphesiz büyük mutasavvıf Mevlânâ'ya borçludur. Farsçanın, Türkçe üzerinde yüzyıllarca süren etkisinin, bugün de Türkçede görülen pek çok kelimenin varlık sebebi Mevlana'dır. Farsçanın yaygınlaşması, Mevlânâ'nın *Mesnevi'si* ile onun takipçilerinin kurduğu Mevleviliğin Cumhuriyet'in ilk yıllarına (1924) kadar süren etkisinde aranmalıdır. Tabii bu arada Divan Edebiyatımızı ve Osmanlı ulemasının, şuarasının ve diğerlerinin muazzam katkılarından bahsetmemek olmaz. Bu güçlü etki bizzat yeni Cumhuriyet idaresi tarafından bütün tekkelerin kapatıl-

masına ve Farsçanın da içinde yer aldığı Arap harfli eserlerle ilgili yasaklar getirmesine rağmen bugün bile tamamen kaybolmamıştır. Mevlevilik de daha sonra diğer tekke ve tarikatlardan ayrı değerlendirilerek zaman zaman devlet tarafından destek görmüş, Mevlânâ adına devlet törenleri düzenlenmiş ve devlet yayınlarında öncelikli yerini koruyabilmiş, neticede bu imtiyaz onun şahsında Farsçanın Türkçede olan etkisini uzatmıştır (Kartal 2002: 682-695).

Osmanlı döneminde Farsçanın yerini incelediğimizde karşımıza şu durumlar çıkmaktadır: Farsça yazı dili olarak kullanılmış ve Osmanlı padişahlarının bazı zaferleri “Şehnâme” tarzında yazılmış, Osmanlı sünnet ve evlilik törenleri Farsça minyatürlere işlenmiştir. Bazı Osmanlı Padişahları Farsça şiirler yazmış ve İran ile yüzyıllar süren savaş ve düşmanlık bile bu hızı azaltamamıştır. Osmanlı sarayında İran asıllı pek çok sanatçı bulundurulmuş ve sanatlarını burada icra imkanı sağlanmıştır (Karaismailoğlu 2001: 53-58).

Kültür ve sanat çalışmalarına paralel olarak ayrıca Fars dilinin öğrenimi için gerekli kaynaklardan pek çok Farsça gramer ve sözlük çalışmaları ortaya konulmuştur. Dikkat çeken nokta şudur ki bir nevi Osmanlı-İran münasebetlerine nispet yaparcasına Farsçaya önem verilmesi ilginçtir. Kütüphane kayıtlarına göz atılacak olursa İran edebiyatının manzum eserlerdeki hakimiyeti ve tesiri çok büyüktür. Kütüphanelerimizde mevcut Farsça yazılmış kitapların sayısı oldukça yüksek bir yekun teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra Farsçanın; Şehname, Gülistan, Bostan, Mesnevi vb. abidevî eserlerine yazılan şerh ve haşiye tarzındaki çalışmalar da bu sayıya eklenirse bu etkilenmenin büyüklüğü tamamıyla ortaya çıkacaktır (Riyahî 1995: 211-225).

Tanzimatla birlikte başlatılan yenileşme girişimlerinin tesiriyle oluşturulan ve günümüze kadar gelen modern denilebilecek eğitim kurumlarında Farsça, ilk ve orta dereceli okullar başta olmak üzere açılan yüksekokulların müfredatlarında ders olarak yer almıştır.

Osmanlılar pek çok Farsça eseri Türkçeye tercüme etmişlerdir. Bu tercüme çalışmaları kısmen de olsa Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da devam edegelmiştir (Milli Kütüphane: 1971). Tanzimatla birlikte ders programları içinde Farsçanın yer alması bu etkinin resmi boyutunun bir göstergesidir. Bu birkaç saate sığdırılan eğitim Cumhu-

riyet'ten sonra 1928 yılında Türkiye'de gerçekleşen yazı devrimiyle birlikte resmi yasak kapsamına alınmış ve bu sonun başlangıcı olmuştur. Bu yasak sebebiyle Farsça veya Arap alfabesi ile yazılı eserlerin baskısının yapılamaması bir tarafa, bu tür eserlerin bulundurulmasının keyfi tasarruflarla engellenmesi bu tesiri azaltan yegane amil olmuştur. Bu tarz yaklaşımlar haliyle kıymetli bazı eserlerin kaybolmasına da yol açmıştır. Aslında Farsça kaleme alınmış eserler vasıtasıyla Osmanlı kültürünü ve İran coğrafyasında hakimiyet kurmuş eski Türkler hakkında bilgi edinmenin yegane yolu bugün de Farsça öğrenmekten geçmektedir.

Farsça geç dönemlerde imam-hatip okullarında tekrar yaşatılmak istenilmişse de kısa zaman sonra bundan vazgeçilmiştir (Kreiser 1993: 123-131). Şunu belirtmekte yarar vardır ki Türk edebiyatı ve Türkçe aynı şekilde İran edebiyatını ve İranlı aydınları da etkilemiştir. Bu etki Osmanlı topraklarında yaşayan ve buralarda kalan aydınlar arasında tabii olarak daha çok müessir olmuştur. Bunlardan bazıları kurdukları dernekler ve yayımladıkları dergiler aracılığıyla bu etkinin boyutlarını eserlerinde ortaya koymuşlardır (Riyahî 1995: 211-225).

Osmanlı aydınlarında Farsçanın etkisinin ne denli büyük olduğunu görebilmek için kütüphanelerde yer alan pek çok Farsça esere bakmak yeterli olur. Osmanlılar döneminde Aydınlar arasında Farsça okumayı ve yazmayı sevdiren Mevlânâ'nın etkileri Osmanlı ile sınırlı kalmamış, Cumhuriyet Türkiye'sinde bile takipçileri olmuştur. Mesnevisi başta olmak üzere eserlerinin tamamını Farsça yazmış Mevlana'nın bu dönemde Türk edebiyatı ve Türkçe yazan şairlere tesiri inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Bunda Mevlevî meşrep olan devlet adamlarının hatta padişahların himayesinin de rolü büyüktür. Osmanlı Dönemi Divan Edebiyatının en önemli isimlerinin Farsça şiirler yazması ve eserler ortaya koyması bu dilin tesirinin boyutlarını gözler önüne serer. Fevrî, Cevrî, şeyh Galip, Nefî, Itrî, Osman Dede, Dede Efendi gibi pek çok isim buraya dâhil edilebilir. Şüphesiz, Mevlana'nın kişiliği ve eserlerinin yanı sıra Farsça yazan Hafız, Nizami vb. pek çok isim de Divan edebiyatının her sahasında etkili olmuştur.

Osmanlı aydınları arasında XIV. Yüzyıldan başlayarak yükselen Farsça ilgisi ve etkisini özellikle Mesnevi türünde verilen eserlerde

görmemiz mümkündür. Aslen Arap Edebiyatında ortaya çıkmış aruz vezninin edebiyatımızda yaygınlık kazanmasında Farsçanın ve Farsça manzum eserler kaleme almış şairlerin tesiri oldukça fazladır. Buna örnek olarak sekiz binden fazla beyitten oluşan Ahmedî'nin *Divanı* ve Nizamî'nin tesirinde kaleme aldığı 8250 beyitten oluşan *İskendername'si* örnek olarak gösterilebilir. Farsçanın şaheserleri arasında yer alan Firdavsi'nin *Şehnemesi*, Attar'ın *Mantiku't-Tayr* ve *Esrarnamesi*, Sa'dî'nin *Bostan ve Gülistan'ı* yanı sıra Senaî, Nizamî ve Mevlana'nın eserlerinin gerek çevirisi ve gerekse bunlara yapılan nazireler Osmanlı edip ve şairlerinin üzerinde etkin olmuştur. XIV- XV. yüzyılda Divan şiirinde etkisi sınırlı olan Farsça kelime kullanımı ilerleyen XVI. yüzyıldan başlayarak artmıştır. XV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla kadar Osmanlı şairleri, eserlerinde ele aldıkları konuların seçiminde bile İranlı şairlerin Farsça yazılmış eserlerinden esinlenmişlerdir (Aksan, Doğan 2000, 117). Bu konuda meşhur Türkolog Vambéry'in bir tespiti de şöyledir: "Türkler bir vakit inşâlarında pek çok Arabî ve Farisî kelimeler isti'mâl edüp hattâ bu uğurda kendi lisanları mevcûdâtından olan lügâtı bile terk ederler idi." (Küçük 2006: 35-39).

Osmanlı şairlerinin manzum eserler meydana getirirken aruz veznine meyletmeleri, ölçüyü denk getirmek kaygısıyla Farsça ve Arapça kelimeleri daha sık tercih etmeleriyle neticelenmiştir. Bugün galat olarak söylenen Osmanlıca, yani Osmanlıca Türkçesinin Esperanto bir dil olmasının temelinde bu arayış yatmaktadır. XVII- XVIII. yüzyıllarda zirveye ulaşan Farsçanın edebiyatımıza tesiri sadece edebi eserlerde değil vakanüvislerin kaleme aldığı tarihi eserlerde veya dini metinlerde de etkisini göstermiştir.

İbnülemin Mahmud Kemal'in selefleri olan şairlerin hayatlarından söz eden ve eserlerinden örnekler veren şuarâ tezkirelerinin ortaya çıkışında bu türün İran'da meydana getirilmiş örnekleri etkin olmuştur. Câmî'nin *Bahâristân'ı* ve Devletşâh (öl. 1495)'in *Tezkiretü'ş-Şuarâ'sı* buna örnek gösterilebilir.

Osmanlı şairlerinde Farsça etkisini en iyi anlatan bir olgu da Safevi baskısından bunalan İranlı şairlerin XVII. yüzyılda Hindistan'a göçleri sonrası geliştirdikleri ve *Sebk-i Hindî* adını verdikleri yeni tarzın doğru-

dan takipçileri olmalarıdır. Nâilî, Şehrî, İsmetî, Neşâtî, Fehîm-i Kadîm, Nedim ve Şeyh Galip gibi şairler buna örnek verilebilir.

Farsçanın tesiri XIX. yüzyılın tamamında ve cumhuriyetten sonra yazı devrimine kadar süregelmiştir. XIX. yüzyılın neredeyse son çeyreğinde doğan İbnülemin Mahmud Kemal de özel Farsça dersleri almıştır. Osmanlı aydınları içinde makaleye söz konusu edilen İbnülemin Mahmud Kemal'in seçilmesinin ana nedeni Farsça bilgisine dair örnekleri *Son Sadrazamlar* başta olmak üzere bütün eserlerinde göstermesidir. XIX. yüzyılın neredeyse son çeyreğinde doğan İbnülemin Mahmud Kemal de resmi ve özel Farsça dersleri almıştır. Farsça hocası Hüseyin Hüsni Efendi'dir. Bu zat sonraları Selçuklu tarihi sahasında önemli çalışmalar yürüten Necati Lugal'in babasıdır. *Son Asır Türk Şairleri'*nde İbnülemin Farsça hocasının Hüsni Efendi olduğundan bahseder ve kendisinden Farsça dışında klasik usulde Tefsir, Hadis dersleri de okuduğunu belirtir (İbnülemin, 1988, 670-680). Babası Mehmet Emin Paşa'nın, Tanzimatın güçlü sadrazamlarından Arapgirli Yusuf Kamil Paşa'nın mühürdarı oluşu ve yüksek devlet kademelerinde vazifeleri nedeniyle seçkin bir grupta bir arada olmasının sağladığı avantajla seviyeli ve nitelikli sohbetler vasıtasıyla Farsça şiir, darbimesel, deyimler ve kelam-ı kibarlar nevinden örneklerle sık sık muhatap olması ve karşılaşması onun da eserlerindeki üslubuna sirayet etmiştir.

Farsçanın Osmanlı aydınları üzerindeki etkisi kesin olmakla birlikte, döneminin velûd bir yazarı olan İbnülemin Mahmud Kemal öze- linde bu etki değerlendirilecek olursa, oldukça esaslı bir tesirden söz edilebilir. Tarih, edebiyat ve biyografi türündeki eserleriyle, dini-ahlaki kaygularla kaleme alınmış çalışmalarıyla İbnülemin Mahmud Kemal, yakın tarihimizin en seçkin ve renkli kişiliklerinden biridir denebilir. O, yakın tarihimizde tezkire (biyografiler) tarzında hazırladığı eserleriyle bir yandan tarihe mal olmuş şahısların hayatını bize anlatırken; diğer taraftan tarihteki gizli kalmış pek çok hadiseyi de bize aktarmaktadır. Onun kaleme almasıyla meçhuliyetten kurtulan aydınlar ve şahısları müsteşrikler şu şekilde betimler: "Ölüleri diriltten adam veya mezarlıklara hayat veren kişi (Toros 1992:33)."

B. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Hayatı ve Eserleri Hakkında Yapılan Değerlendirmeler

1870 yılında İstanbul'da doğan müellifimiz bazı istisnai durumlar dışında İstanbul'dan ayrılmamış ve 1957 yılında 87 yaşında aynı şehirde vefat etmiştir. Bir başka açıdan bakılırsa müellif Tanzimat – Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1870- 1957) dönemlerini görmüştür. Bu uzun ömür sayesinde pek çok olaya bizzat kendisi yaşayarak şahitlik etmiştir. Ayrıca pek çok konuda birinci elden bilgi verebilmiştir (Şeker, Şemsettin 2009: 7-13). İbnülemin hakkında son zamanlarda yapılmış önemli bir çalışma da Hüseyin Vassaf'ın kaleme aldığı *Kemalü'l Kemal* isimindeki eseridir. Bu çalışmanın değerini artıran giriş bölümünü gözardı etmek olmaz. Fatih M. Şeker ve İsmail Kara tarafından hazırlanan *Bir Eski Zaman Beyefendisi, İbnülemin Mahmud Kemâl Kemâlî'l-kemâl*, adlı eserin hiç şüphesiz en kıymetli bölümü Fatih M. Şeker'in "İbnülemin İçin Bir Entelektüel Portre Denemesi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sahih Bir Köprü" başlıklı yazısıdır (Şeker 2009: 15-66).

İbnülemin'in eserlerini inceleyenlerin ilk olarak tespit ettikleri, onun eserinde takındığı kendine has olan üslûbudur (sui jeneris). Bu üslûbunu bütün eserlerinde görmek mümkündür. Ayrıca bu yazılarda yaşadığı yıllarda konuşulan İstanbul Türkçesi hakkında bilgi edinebiliriz. Özellikle İstanbul Türkçesini yazı devriminden sonraki eserlerinde Latince olarak yazmaktan geri durmamıştır. "Epi, Pencuşenbih. Füad, Arab, kindil, haste, heman, heva, oğramak, remezan, veraka, biyaz, Şem-süddin, selahuddin, nümro" kelimeleri buna örnek olarak verilebilir.

Buradaki seslendirmelerde imla kurallarını, Türk dil kurumundan bağımsız olarak, imlayı yazar kendisi belirler. Bu kelimelerin okunuşunda ve bazı kelimelerin imlasında yaşayan Türkçeden farklılıklar görülür. Örneğin: Nurüddin, fekat, hisab vb.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'in babası Mehmed Emin Paşa değişik devlet memuriyetlerinde bulunmuştur. Fakat o, daha çok sadrazamlardan Yusuf Kamil Paşanın mühürdarlığıyla tanınmıştır. Bu sebeple İbnülemin Mahmud Kemal İnal'i seven dostları onun oturduğu sokağın eski ismi olan "Muradiye" ismini "Mühürdar Emin Paşa" sokağı olarak değiştirtmişlerdir. Darülkemal ismini verdiği evinin yaygın adı Sarı

Konaktır. İbnülemin, küçük yaşlarda ciddi anlamda tahsil hayatına şair Mehmet Akif Ersoy'un babası İpekli Tahir'in yanında başlamıştır. Mehmet Akif'le ders arkadaşlığı ve dostluklarının çok erken bir dönemde gerçekleşmesi bir tarafa, hemen hemen aynı yaşlarda şiire başlamışlardır. Buna rağmen İbnülemin Mahmud Kemal hususi sohbetlerde hiçbir zaman onu tam anlamıyla bir şair olarak kabullenmediğini ifade eden cümleler sarf etmiştir.

Arapça öğreniminin yanında yazı sanatı ile ilgili ilkyazı derslerini almıştır. Dönemin eğitim sistemine göre ilk, orta ve lise eğitiminden sonra Hukuk eğitimine başlamışsa da devam edememiştir. Bir ara Mülkiye'de öğrenimine devam ettiyse de bu eğitimini de değişik nedenlerden dolayı tamamlayamamıştır. Fakat dışarıdan hususi olarak aldığı derslerle öğrenimini devam ettirmiştir. Bu tahsili sırasında öğrendiği dersler arasında Tefsir, Hadis ve Farsça v.d. sayılabilir. Musikiyle olan ilgisi daha gençlik zamanlarında başlamıştır. Bu arada döneminde hayli popüler olan Fransızca'yı da öğrenmiştir. Babasının memuriyetleri nedeniyle Anadolu'nun bazı vilayetlerinde bulunmuştur. O zaman ki usûle uyarak kitabedinin düzgün olması nedeniyle ilk devlet memuriyetine ücret almaksızın iki yıl süreyle devam etti. O günkü adıyla Babiâli'de en küçük memuriyetlerden başlayarak pek çok birimde görev aldı. Çalıştığı görevlerden bazıları şöyle sıralanabilir: Sadaret Mektubî Kalemî, Eyalet-i Mümtaze ve Muhtare Kalemî Müdürlüğü ve Beylikçilik. Bu resmî görevlerinin yanında geçici olarak yarı resmî kuruluşlarda Türk-İslam Eserleri müzesi yönetiminde azalık, müdürlük gibi bazı fahri görevlerde bulundu. Uhdesindeki bu görevlerin en önemlileri arasında şunlar yer almaktadır: Sultan İkinci Abdülhamit Han'ın hal edilmesinden sonra Yıldız sarayında bulunan resmi evrak ve jurnalleri tasnif ve inceleme işi, arkadaşlarıyla beraber Evkaf-i İslamiye Müzesini yani bugünkü tabirle İslam Eserleri Müzesini kurması; Arkeoloji müzesinde komisyon üyeliği ve Danıştay üyeliği, *Takvim-i Vekâyî* gazetesi müdürlüğü ve Divan-ı Hümayun beylikçiliği. Bu çok farklı alanlardaki görevlerinin yanında bir süre Düyûn-i Umumiye'de memur olarak çalışmıştır.

Cumhuriyetten sonra Topkapı Sarayı'nda bulunan "Hazine-i Evrak" denilen arşivin tasnifinde bulundu. Kurucusu olduğu İslamî Eserler Müzesi'nden 1935 yılında emekli oldu. Uluslararası yapılan değişik

kongrelerden davetler aldı. Bunlardan ikisi çok önemlidir. *Congres de International des sciences antropologieques et ethnologieques* (Londra 1934 und 1938 in Danimarka).

Ölümüne kadar ilmî çalışmalarını sürdürdü. Vefatından çok kısa süre önce "Hoş Sadâ" ismi verilen son dönem musikişinaslarının biyografilerini hazırlamakla meşguldü. 1957 yılında İstanbul'da vefat etti. Yazmış olduğu eserlerden matbu olanların nerdeyse birkaç katı gayri matbu eserleri mevcut olup bunlardan bazıları yakın zamanlarda neşre hazırlanmaktadır.

Çocukluğunda arkadaşlıkları olmakla beraber ileri yaşlarda bir türlü yıldızları barışmadığı Mehmet Akif Ersoy'la birlikte şiir söylemeye başladı. Devrinin en önemli gazete ve dergilerinde değişik konularda kaleme aldığı yazıları yayımlandı. *Resimli Gazete*'nin kurucularındandır. Bu gazetenin kurucuları arasında Mehmet Akif Ersoy, Yenişehir Fenerli Hüseyin Haşim ve kendi kardeşi Ahmet Tevfik (ö. 1921) sayılabilir.

Yaptığı önemli işlerden birisi de senelerce büyük bedeller karşılığında topladığı bütün kitap, dergi, gazete, hat, levha ve resim koleksiyonunu, tarihî önemi olan yazışmalarını İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlamasıdır.

Devrindeki yazarlardan onu farklı kılan veya onların arasında onu farklı kılan özelliklerin başında namusluluğu, fazileti, zekâsı, hafızasının sağlamlığı, iyi kalpliliği, tok sözlülüğü, görev kapmak mevki kazanmak için aşırı hırslı olmayışı ve kimseye karşı yaltaklanmaması ve tabasbustan uzak duruşu sayılabilir. Özellikle açık sözlü oluşu zaman zaman dostlarıyla arasındaki kırgınlığın sebebi olmuştur. Hammâmizâde İhsan, Halil Edhem Eldem ve benzerleri bu isimler arasında zikredilebilir. Aynı şekilde dönemdeki aydınlarla karşılaştırıldığında İbnülemin, içkiden uzak olmayı ve bekârlığı tercih etmiştir. İzdivaç konusunda yapmış olduğu bir iki teşebbüsün arkası gelmemesi de onun bu konuda kasdî hareket etmediğini gösterir. Evli olmayışı pek çok eserler vermesini sağlamışsa da muhafazakâr ve değerlerine bağlı Osmanlı toplumunda bu durum, onun yükselemeyişinde önemli bir rol oynamış ve akranları gibi önemli devlet görevlerinden göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ayrıca sakal bırakmaması da bunu etkileyen unsurlar arasında zikredilebilir. Aynı dönemlerde yaşamış olan Zeynelabidin Reşid Bey'in

Taktuka isimli eserindeki ifadeler, İnal'ın bu durumuna ışık tutması bakımından önemlidir: “*Avrupa’da bir Osmanlı ile İzzet Paşa’nın konuşmasından “Bir kaç ay geçer geçmez Dâhiliye nezaretini tebşir ederim, ancak nasihatımı tut! Sakalını büyüttükçe büyüt! Kıyafet yoksulu çehre züğürdü olanları gösterecek sakaldır. Başka değil. Şimdi yasdık otunda döşek doldurmaya kâfi görülsün yeter. dedi.”* (Z. Reşid Bey 1327: 4)

İbnülemin Mahmud Kemal, soyadı kanunundan sonra *İnal* soyadını aldı. Çalışma sahalarının çok çeşitli ve zengin olmasına rağmen eserlerini en çok tezkire, edebiyat ve tarih alanında vermiştir. Eserlerini eski bir geleneğin tesiriyle kendi ismiyle uygun bir şekilde isimlendirmiştir. Bu onun biraz da Tanpınar'ın deyişiyle “su jeneris” yönüne işaret eder. Bu duruma örnek olarak *Kemâlû’s-Sudûr* (Son Sadrazamlar) *Kemâlû’ş-Şuarâ* (Son Asır Türk şairleri), *Kemâlû’l-Hattatîn* (Son Hattatlar), *Kemâlû’l-Hikme* adlı eserleri; ismini kullanmadığı ve ismini çağrıştırmayan diğer eserlerine örnek olarak da *Evkaf ve Terâcim-i Ahvâl-i Nüzzâr*, *Hoş Sadâ*, ve diğerleri... sayılabilir.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Farsçaya ilgisi erken yaşlarda başlamıştır. Yetişmesinde en önemli katkıyı oluşturan hususi ders almalarında Farsçaya da yer vermiştir. Son Asır Türk Şairlerinde İbnülemin Farsça hocasının Hüsni Efendi olduğundan bahseder ve kendisinden Farsça dışında klasik usulde Tefsir, Hadis dersleri de okuduğunu belirtir (İbnülemin, 1988, 670-680). Onun Meşrutiyet'ten sonra yıkılan Şehzade Rüşdi Mektebinde Farsça dersleri alırken yılsonu sınavlarına Farisi Mümeyyizi sıfatıyla Hüseyin Hüsni Efendi gelmiştir. Aynı zatla Mülkiye mektebine devam ederken de karşılaşmıştır. Buradaki ders işleyiş metodundan uzun uzadıya bahseden İnal, resmi kurumlarda talebe-muallim ilişkilerinin sonraki dönemlerde de hususi derslerde devam ettiğini, aynı zattan Tefsir, Hadis gibi temel İslam bilimlerine ait dersler okuduğunu *Son Şairler* isimli eserinde anlatmaktadır. Hocasından bahsederken eserinde yazdığı satırlar, İbnülemin gibi müşkilpesent birisi için önemlidir: “Arap ve Fürs lisanlarına hakkile vakıftı, İran şairleri tarzında şiir okurdu. Çünkü onlarla uzun müddet ihtilat etmişti, lisanın şivesini tamamıyla almıştı. O lisanın edebiyatında emsali nadir idi (İbnülemin, 1988, 676).

C. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Sadrazamlar* isimli eserinde yer alan Farsça beyitler /sözler:

İbnülemin Mahmud Kemal'in eserlerinin tamamında yeri geldikçe Türkçe, Farsça ve Arapça beyitler, kalam-ı kibarlar kullandığını görmekteyiz. Aşağıdaki bölümdeki alıntılar onun *Kemalu's-Sudûr* (Son Sadrazamlar) adlı çalışmasında yer alan Farsça beyitleri kapsamaktadır. Bu beyitler içinde Mevlânâ'ya ait olanlar olduğu gibi devrinin şairlerine ait örnekler de yer almaktadır. Burada yer alan mısra, beyit, atasözü ve deyiş kabilinden olan cümlelerin bir araya getirilmesinin nedeni, yukarıda ileri sürülen Farsça etkisinin boyutlarını göz önüne sermektedir. Ayrıca İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın eserinde zikrettiği edebî cümleleri bugünkü Türkçeye çevirmemesi, bu çalışmadan istifade edenlerin işini zorlaştırmakta ve metni doğru anlamalarını güçleştirmektedir. Bu çalışmayla araştırmacıların, metinde geçen Farsça alıntıları kavraması sağlanmış olacaktır. Her ne kadar konu içinde geçen meselelerin siyak ve sibakından bunun anlaşılabilceği iddia olunsa da bu biraz tartışmalıdır. Zira Cumhuriyet'ten sonra Farsçanın uzunca bir süredir ihmalinden dolayı bunların çevirisi ancak yabancı eser çevirilerinde verilmektedir. İbnülemin'in özellikle bu çalışmasında kullandığı dil ve üslup ile kendine has kullanımların getirdiği zorluklara, eserinde kullandığı Farsça beyitler de eklenince anlatılan veya kasdolunanı kavramak ve doğru yorumlamak güçleşmektedir. Doğru bir okunuşun ve çevirinin verilmesine bu çerçevede ihtiyaç duyulmuştur. Aynı mısra, beyit ve cümlelerin tekrarına yer yer işaret etmekle birlikte az bir bölümünün tekrarı verilmemiştir. Aslında çevirilerinde görüleceği üzere Türkçemizde de buna benzer pek çok edebî satırlar, beyitler bulunmaktadır. Fakat burada geçen Farsça etkisinde kullanılan atasözleri, mısra ve beyitlerin Osmanlı aydını üzerindeki tesiri de açıkça görülmektedir. Buradaki beyitler kitaptaki sayfa numaraları takip edilerek sıralanmıştır.

Son dönem Osmanlı aydınlarında Farsçanın tesirini göstermek amacıyla örnek olarak bir aydın seçilmiştir. O aydının, zamanında herkes tarafından bilinen, tanınan ve Farsça bilgisiyle şöhret bulmuş biri olmasına dikkat edilmiştir. Belirtilen bu özellikleri üzerinde taşıyan aydınlardan biri, şüphesiz İbnülemin'dir. Zira İbnülemin, aydın kişiliğinin yanında dönemindeki aydınlara nazaran eser verme noktasında,

velut bir şahsiyettir. Sadece tezkire tarzında kaleme aldığı eserler bile dönemindekilere göre karşılaştırılamayacak ölçüde fazladır.

İbnülemin Mahmud Kemal'in bütün eserlerinde onun Farsçayla olan ilişkisini gösterecek veriler vardır. Ancak eserlerinin tamamı üzerinden yapılacak bir çalışma makale sınırlarını aşacağı için tek bir eseri *Son Sadrazamlar* seçilmiştir.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'in *Son Sadrazamlar* isimli eserinde yer alan Farsça beyitleri şöyle sıralayabiliriz:

ترک کام خود گرفتم تا بر آید کام دوست.

Terk-i kâ-m-ı hod-râ giriftem tâ ber-âyed kâ-m-ı dûst (Hâfız)

Sevdiğimin arzusu yerine gelsin diye, kendi zevk ü safamdan feragat ettim (İbnülemin 1982: 139, 829).

مرد خردمند هنر پیشه را عمر دو بایست درین روزگار
تا به یکی تجربه آموختی با دگری تجربه بردی بکار.

*Merd-i huredmend-i hüner-pîşe-râ ömr do bâyest der in rûzgâr
Tâbe yekî tecrîbe âmûhtî bâ dîgerî tecrîbe bordi be-kâr*

Kabiliyetsiz fakat akıllı adamın iki ömür sürmesi gerekir.

Bu ömrün birinde tecrübe kazanacak, diğerinde bu tecrübelerini tatbik edecektir (İbnülemin 1982: 256).

آن به که زمانه کم گیری دوست با اهل زمانه صحبت از دور نیکوست.

An beh ki zamâne kem gîrî dûst bâ ehl-i zamâne sohbet ez-dûr nîkûst

Menfaat üzerine kurulu arkadaşlıklar yerine, çok az samimi arkadaş edinmen daha hayırlıdır (İbnülemin 1982: 256).

باقی همیشه دولت و عمرت مزید باد.

Bâkî hemîşe devolet u ömret mezîd bâd.

Devletin daim, ömrün uzun olsun (İbnülemin 1982: 303).

سال نیکو از بهارش پیداست.

Sâl-i nîkû ez-bahâreş peydâst.

341). *Bir senenin iyi mi kötü mü olacağı baharından bellidir (İbnülemin 1982:*

آسایش دو گیتی تفسیر این حرف است
با دوستان تلطف با دشمنان مدارا

Asâyîş-i do gîti tefsîr-i in harf est

Bâ-dûstân talattuf bâ-düşmenân mudârâ

*İki dünyada da saadetin anahtarı şu iki kelimenin manasında gizlidir;
Sevdiklerinle hoşça, düşmanlarla da sû'-i zann ve gazap makulesini ketm
edip hüsn-i mu'âmele ve iltifat etmektir (İbnülemin 1982: 398).*

این نیز بگذرد.

În nîz beguzered.

Olacak olan olur (İbnülemin 1982: 463).

میل هرکس بجنس سوی ویست.

Meyl-i herkes be-sûy-ı cins-i veyst.

Herkesin temayülü kendisi gibi olanadır (İbnülemin 1982: 465,1133).

ناپدید است در الفاظ و معانیش صواب

یعنی از اول تا آخر او سهو و خطاست

Nâ-pedîd est der-elfâz u meâniyeş savâb

Ya'nî ez-evvel tâ âher-i û sehv u hatâst

Onun sözleri ve tanımlamalarının tamamı doğruluktan uzaktır.Yani onun söylediklerinin hepsi baştan sona yalan dolandır (İbnülemin 1982: 478).

نیاید قصهٔ دردم بخامه

ولو قلنا الی یوم ال قیامه

*Ne-y-âyed kıssa-i derdem be-hâme
Ve lev kulnâ ilâ yevmi'l-kıyâme*

Çektiğim acılardan kıyamete kadar bahsetsem kalehimle bunların hiç birisini yazmama imkan yoktur (İbnülemin 1982: 495, 1211).

هر که زبانش دیگر و دل دیگر
تیغ نباید زدش بر جگر

*Her ki zebâneş diger u dil diger
Tîg be-bâyed zedeneş ber-ciger*

Kimin dili başka kalbi başka söylüyorsa o zaman ol kimsenin kalbine bir hançer saplamak gerekir (İbnülemin 1982: 497).

منم دیگر نیست.

Menem diger nîst.

Benim dışımda hiç kimse bunu edemez, yapamaz, çünkü ben bu işte herkesten daha iyiyim (İbnülemin 1982: 559).

کس را نداده اند برات مسلمی.

Kes-râ ne-dâde end berât-ı müsellemlî

Kimsenin masum olduğuna dair elinde beratı yoktur (İbnülemin 1982: 563).

بد گهر را علم و فن آموختن
دادن تیغی بدست راهزن

*Bed güher-râ ilm u fen âmûhten
Dâden tîgî be-dest-i râh-zen*

Ahlakı bozuk birine ilim ve fen öğretmek; yol kesen bir eşkiyanın eline kılıç tutuşturmaya benzer (İbnülemin 1982: 581).

وای وای کجا مجال تدبیر
یک گردن و صد هزار زنجیر

*Vay vay! Kocâ mecâl-i tedbîr
Yek gerden u sad hezâr zencîr*

Vay benim başıma gelenler ki vay, nereden [bu meseleye] bir çözüm bulayım ki, bir tek boynumda yüzbin zincir dolanmış (İbnülemin 1982: 586).

مشکلی نیست که آسان نشود
مرد باید که هراسان نشود

*Müşkili nîst ki âsân şevêd
Merd bâyed herâsân neşevêd*

Halledilmesi zor hiç bir mesele olmaz, fakat insanoğlu da her şeyin de kolayca çözüme kavuşamayacağını da iyi bilmesi gerekir (İbnülemin 1982: 714).

طرفه شاگردی که درس می دهد استاد را.

Turfe şâgird ki ders mî dehed üstâd râ

Dün mektebe başlamış talebe, bugün hocasına ders vermeye kalkıyor. (İbnülemin 1982: 818)

هر چه باد آ باد.

Her çe bâd – â – bâd!

Ne olursa olsun! (İbnülemin 1982: 826).

ترک کام خود گرفتم تا بر آید کام دوست.

آنچه شیران را کند روبه مزاج
احتیاجست احتیاجست احتیاج

*Ançe şîrân râ koned rubeh mizâc
İhtiyâcest ihtiyâcest ihtiyâc*

Arslanların mizacını değiştirip tilkiye döndüren şey başkasına muhtaç olmaktır (İbnülemin 1982: 879).

مبتدیان هرزه گو متتهیان ژاژخا

Mübtedyân herze-gû, müntehiyân jâjhâ.

Bidayette gelenler küstah, nihayette olanlar ise yalancı (İbnülemin 1982: 928).

یوسف گمگشته باز آید به کنعن غم مخور

کلبهٔ احزان شود روزی گلستان غم مخور

Yûsuf-ı gomgeşte bâz âyed be Ken'an gam me-hôr

Külbe-i ahzân şevved rûzî gulistân gam me-hor

Kaybolan Yusuf tekrar Kenan iline dönecek, hüziün harabeleri artık tekrar gülüstana dönecek (kederlenme) (İbnülemin 1982: 928).

حاجت مشاطا نیست روی دل آرام را.

Hâcet-i meşşâta nîst rûy-ı dil-ârâm râ

Güzel bir yüziün makyöze ihtiyacı olmaz (İbnülemin 1982: 1098).

کار پاکان را قیاس از خود مگیر.

Kâr-ı nâ-pâkân râ kıyâs ez hod me-gîr.

Merd-i hakkı nefsiine tutma nazir. (Çelebioğlu 1967: 11)

Temiz kişilerin işini kendine kıyas tutma. (İbnülemin 1982: 1103).

میل هرکس بجنس سوی ویست.

توبه یا رب از دروغ بی فروغ.

Tevbe Yâ Rab! Ez durûğ-ı bî-fürûğ.

Ey Allah'ım, bu keder verici faydasız yalanlardan sana tövbe ediyorum. (İbnülemin 1982: 1147).

جز بتحسین مرا چیزی نداد.

Cüz be tahsîn me râ çîzî ne-dâd.

Kuru bir övgüden başka bize bir şey vermedi. (İbnülemin 1982: 1148).

فریب تربیت باغبان مخور ای گل
که آب می دهد اما گلاب می خواهد.

*Ferîb-i terbiyet-i bâğbân me-hor ey gül
Ki âb mî-dehed ammâ gulâb mî-hâhed.*

Ey gül, bahçevanın seni yetiştirmek için gösterdiği çaba ve gayret seni şaşırtmasın.

Öyle ki o sana su verir, lakin senden buna karşılık gül suyu ister. (İbnülemin 1982: 1151)

هر که زخمی خورد البته فغانی دارد.

Her ki zahmî hored elbette figânî dared.

Yarası olan elbet figan ve feryad eder (İbnülemin 1982: 1160).

شنیدن کی بود مانند دیدن.

Şenîden key boved mânenî-dîden

Duymak hiç bir zaman görmek gibi değildir (İbnülemin 1982: 1190).

دوستان را دیده های عیب پوشیده است
عیب خود را از زبان دشمنان باید شنید.

*Dûstân râ dîdehâ-yı ayb pûşîde est
Ayb-ı hod râ ez zebân-ı düşmenân bayed şenîd*

Dostlarımız kusurlarımızı görmezden gelirler, kusurlarımızı ancak düşmanlarımızdan işitemiz gerekir (İbnülemin 1982: 1342).

همچو انگشت شهادت در کف

Hemcû engüş şehâdet der keff-i tersâ garîb

Garip bir Hıristiyan'ın avucundaki şehadet parmağı gibi". (İbnülemin 1982: 1547).

گناهکار و خودرای شهوت پرست
بغفلت شب و روز مخمور مست

*Günahkâr u hodrây şehvet-perest,
Be-gafllet şeb u rûz mahmûr mest.*

Günahlara dalmış, şehvetin batağında ve üstüne üstlük gece gündüz, zil zurna sarhoş (İbnülemin 1982: 1568).

دیگری دارد عنانت را چو طفل نو سوار
گرچه در ظاهر عنان اختیار داده اند

*Diğeri dâred inânet-râ cevvo-i tıfl nev-süvâr
Gerçi der zâhir inân ihtiyâret dâd-end.*

Senin bineğinin dizginleri başkasının elindedir, tıpkı ata yeni binen çocuk gibi, gerçi görünüşte dizginler onun elindedir (İbnülemin, 1982, 1570).

هر بیشه گمان مبر که خالیست
شاید که پلنگ خفته باشد.

*Her bîşe gümân me-ber ki hâlist
Şâyed ki peleng hoftê bâşed.*

Sanma ki Orman sahihsizdir, belki ormanın içinde bir panter (Kaplan) uyumaktadır. (İbnülemin 1982: 1581).

روی اسلام نماید دل کافر دارد.

Rûy İslâm nümâyed dil-i kâfir dâred.

Zahiri Müslüman gösteriyor fakat kafir bir kalbi var (İbnülemin 1982: 1660).

اختصار اولیست در هر جا ز تطویل مقال

Ihtisâr evlâst der her câ ze-tatvîl-i makâl.

İhtisar etmek sözü uzatmaktan her zaman yeğdir (İbnülemin 1982:1710).

قصه درد جدای چو نویسم کمال
دل جدا ناله کند خامه جدا نامه جدا

*Kıssa-i derd-i cüdâyî çü nevîsem Kemâl
Dil cüdâ nâle koned hâme cüdâ nâme cüdâ*

Ey (İbnülemin Mahmud) Kemal Firkat acısını bahsetmeye yazmağa kalksam, kalbim onun ayrılık acısıyla sızlar, kalemim yas tutar, yazdığım mektup dahi şikayet eder. (İbnülemin 1982: 1789).

بالای سرش ز هوشمندی
می تافت ستارهٔ بلندی

*Bâlâ-yı sereş ze-hûşmendî
Mî-tâft sitâre-i bulendî*

O öyle zeki ki, başının üzerinde mutluluk yıldızı parlamaktadır (İbnülemin 1982: 1833).

دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز.

Durûğ-i maslahat-âmîz bih ez râst-ı fitne-engîz

Faydalı bir yalan, mesele çıkartan, fitne koparan bir gerçekten daha iyidir (İbnülemin 1982: 1847).

بشوی ای خردمند از آن دوست دست
که با دشمنانت بود همنشست.

*Be-şûy ey huredmend ez ân dûst dest
Ki bâ-düşmenânet boved hem-nişest*

Ey akıllı adam, O dosttan uzak dur ki senin düşmanlarınla sürekli oturup kalkar. (İbnülemin 1982: 1847).

الجنس مع الجنس - کبوتر با کبوتر باز با باز

El cins ma'al cins. Kebûter bâ-kebûter, bâz bâ-bâz

Cins cinsi ile her kuş alayıyla uçar, güvercin güvercinle, şahin şahinle birlikte olur. (İbnülemin 1982: 1921).

بین تفاوت ره از کجا تا کجا

Beyn-i tefâvüt-i reh ez kocâ tâ be-kocâ!

İki yolun birbirinden ne kadar farklı olduğuna dikkatlice bak (İbnülemin 1982: 1997).

چرا عاقل کند کاری که باژ آرد پشیمانی

Çerâ âkil koned kârî ki bâj âred peşîmânî

Pişmanlık duyacağı işi akıllı adam niye yapar? (İbnülemin 1982: 2003).

مرغ چون زیرک به دام افتد تحمل بایش

Morg çün zîrek be-dâm ofted tahammül bâyedeş.

Akıllı tavuk tuzağa düşüp yakalanunca, (kurtulmak için) sabretmek zorundadır (İbnülemin 1982: 2007).

نشستند و گفتند و بر خاستند

Nişestend u goftend u berhâstend.

Oturdular, konuştular, sonra kalkıp gittiler (İbnülemin 1982: 2042).

میل هرکس به سوی جنس وی است

ال جنس مع ال جنس ولو کان ال جنس

Meyl-i herkes be sây-ı cins-i vey est

El-cins ma'al cins velev kânel-neces

Herkesin temayülü kendisi gibi olanadır. Her cins ancak kendi cinsini çeker, meğer pislik bile olsa. (İbnülemin 1982: 2071).

یک لحظه بی حیای و باقی همه حضور

Yek lahza bî-hayât u bâkî heme huzûr.

Bir an için de olsa utanmazlık insanı ömür boyu rahat ettirir. (İbnülemin 1982: 2074).

سر به زمین دم به هوا می کند

یعنی فرید بسط ریا می کند

Ser be-zemîn dom be-hevâ mî-koned

Ya'nî Ferîd bisat riyâ mî-koned

(Damat) Ferid [sözde] başı secdede sırtı göğe dönük, fakat riyakarlık yapıyor. [Aslında din ile diyanetle bir alakası yok.] (İbnülemin 1982: 2085).

آه اگر مستی نمودی هر حرامی چون شراب
آن زمان معلوم گشتی در جهان هشیار کیست

*Ah eger mestî nümûdî her harâmî çün şarâb
An zemân ma'lûm geştî der cihân huşyâr kîst*

Bu beytin Esad Muhlis Paşa tarafından vezinli mükemmel bir çevirisini de burada zikretmek gerekir.

*Mey gibi her bir harâmın sekri olsaydı eğer
Ol zaman mâlum olurdu mest kim, huşyâr kim*

Eğer işlenen her günah insanı şarap gibi sarhoş etseydi, O zaman günah işlemeyenler günah işleyenlerden kolayca ayırt edilebilirdi. Kimin sarhoş kimin ayık olduğu hemen anlaşılırdı. (İz 1990: 183) (İbnülemin 1982: 2091).

ترسم نرسی به کعبه ای عربی
کاین ره که تو می روی به کفرستانست.

*Tersem ne-resê be Ka'be ey Arabî
K'in reh ki to mî-revî be-küfristânest*

Ey Arabi korkarım Kabe'ye erişemezsin, çünkü senin yolun Küfristana gitmektedir (İbnülemin 1982: 2091).

نقش بر آب.

*Nakş ber-âb.
Su üzerine yazı yazmak (İbnülemin 1982: 2093).*

این ال ثری و ال ثریا این کجا و آن کجا

Eyne's-serâ ve's-süreyyâ. İn kocâ vü ân kocâ?

Yer nerede? Süreyya yıldızı nerede?

O nerede bu nerede (İbnülemin 1982: 2099).

فریاد بسی کردم و فریاد رسی نیست
گویا که در این قبه فیروزه کسی نیست

*Feryâd besî kerdem u feryâd resî nîst
Gûyâ ki der îñ kubbe-i fîrûze kesî nîst*

*O kadar çok feryad-ı figan ettim ki, kimse yardımuma koşmadı,
Sanki bu masmavi gökkubbede hiç kimse yok, yaşamıyor* (İbnülemin
1982: 2129).

İbnülemin Mahmud Kemal yukarıdaki beyitlerin her birisine *Son Sadrazamlar* isimli eserinde münasebet ve ilgi kurmanın yanında, beyitleri yer ve durum gözeterek de zikretmiştir. Eskilerin “muhtasar yapacak kadar vaktim yok” sözüne masadak sayılabilecek bazen birkaç kelimeden oluşan bir deyim, söz veya vecize sayfalar dolusu verilebilecek bilgiye karşılık gelebilmektedir.

Müellif de bu hakikati göz önüne alarak burada geçen Farsça ibarelerin yanı sıra konuya uygun olmak şartıyla Türkçe ve Arapça edebi beyitler ve ifadeleri de kullanmıştır. Fakat Farsça beyitlerin ve ibarelerin derlenmesine bizi sevk eden amil bunların diğer dillerde olan örneklerle göre çeşitliliğinin fazla oluşu olmuştur.

Burada bazı beyitlerin seçilme nedenlerini ilgili sayfalarda anlatılanlar ışığında anlamak daha kolaydır. Mesela eserinde ilk defa geçen Farsça cümle “Terk-i kâm-ı hod-râ giriftem tâ ber-âyed kâm-ı dûst (Hâfız): Sevdiğimin arzusu yerine gelsin diye, kendi zevk ü safamdan feragat ettim.” örneğinde şuna vurgu yapılmaktadır: İbnülemin, Tanzimat’ta sonra Sadrazamalık görevine gelmiş olan Mehmed Rüşdü Paşa’nın dönemini anlattığı ve ona ait hususiyetlerden söz ettiği ilgili sayfalarda kendisinin bazı menfi özelliklerinden birisi olarak mesuliyet almaması ve fedakar olmayışını zikreder ve bu tutumunu tenkit eder. Devletin gaili zamanlarında Mehmed Rüşdü Paşa’nın vazifeden kaçtığını ve kendisini ve şahsi menfaatini öne çıkardığını bu beyit ışığında açıklar ve beytin öncesi ve sonrasını, “Devlet ve millet uğrunda nefsinin tehlukeye oğratmaktan ve menfaati ammeye fida etmekten sakınanlar bu sözün iddia ettiği şeye uygun hareket etmediklerinden halka dair idari işlerde yöneticilik hakkına sahip olamazlar.” diyerek sözü tamamlar. Doğru olanın idareceinin vatan, millet menfaatine canını malını her şeyini feda etmesi olduğunun altını çizer. (İbnülemin 1982: 138-139).

Aynı sözün geçtiği diğer bir yerde Mehmed Esad Safvet Paşa'nın Osmanlı-Rus Harbi sırasında şavaşa girilmemesi hakkındaki reyinde sebat edememesi ve görevi bırakmaktan korkması ve istifası halinde Midhat Paşa gibi sürgüne gönderilmekten çekinmesini doğru bulmayarak burada şahsi menfaatlerini hesaba katmadan hareket etmesinin yerinde olduğunu teyiden aynı cümleyi tekrar eder. (İbnülemin 1982: 829).

Yusuf Kamil Paşa'nın anlatıldığı bölümde geçen Farsça beyit hakkında şunlar söylenebilir: Kamil Paşa gibi kıymetli bir devlet adamı, İbnülemin'in yerinde sanki iki hayata sahipti. Birinci ömründe hükümet idaresi bağlamında gerek Mısır'da bulunduğu sırada gerekse İstanbul'a geldikten sonra uzun yıllar değişik görevlerde bulunmuştu. Sadaret öncesi yaptığı bu görevler onu her bakımdan geliştirmiştir. Bu sayede vezirazam olarak görev yaptığı süreçte oldukça başarılı olmuştur. Karşılaştığı olağanüstü hadiselerde bocalamayarak üstesinden gelmiştir. Bunu edebi olarak ifade etmek isteyen İbnülemin de aşağıdaki beyitle bunu sade bir şekilde ifade edebilmiştir. "Merd-i hıredmend-i hüner-pîşe-râ ömr do bâyest der in rûzgâr/Tâbe yekî tecrîbe âmûhtî bâ digerî tecrîbe bordi be-kâr". Kabiliyetsiz fakat akıllı adamın iki ömür sürmesi gerekir, /Bu ömrün birinde tecrübe kazanacak, diğerinde bu tecrübelelerini tatbik edecektir. Bu beyti verdikten sonra " ... Mentuku gibi Kamil Paşa sanki iki ömre nail olmuştu. Zira alem-i hükümetde nazârî ve tecribî vükufu pek mükemmel idi (İbnülemin 1982: 256).

Aynı sayfada yer alan "An beh ki zamâne kem gîrî dûst/ bâ ehl-i zamâne sohbet ez-dûr nîkûst: Menfaat üzerine kurulu arkadaşlıklar yerine, çok az samimi arkadaş edinmen daha hayırlıdır." Beyitinden hareketle Yusuf Kamil Paşa'nın dostlarının azlığı söz konusu edilecek olursa şahsi çıkarlara dayalı suni dostlukların kalıcı olamayacağına işaret ederek asıl dostluğun samimi ve içten olmasının önemine işaret eder (İbnülemin 1982: 256).

Yusuf Kamil Paşa bu düstura sıkı sıkıya bağlı olduğundan içinde taşıdığı bazı özel hallerini açtığı gerçek dostları oldukça azdı. İbnülemin bir Arapça sözü de buna ilave eder: El-âkil la yetekellemü illâ li-hucceti evi'l-hâceti; Akıllı insan bir delile dayalı olarak veya gerektiğinde konuşur. İbnülemin'in yazdığı konuların geçtiği yerlere göre alıntılandığı bir

beyit veya bir cümle bazen de bir kelime sayfalara sığmayacak izahatı okuyucuya verebilmektedir.

Son Sadriazamlar isimli eserin Midhat Paşa bölümünde verdiği “ Sâl-i nîkû ez-bahâreş peydâst. Bir senenin iyi mi kötü mü olacağı baharından bellidir (İbnülemin 1982: 341), sözüyle sadrazamlık makamına getirilen zatın göreve başlamasında yağmurlu bir güne tesadüf etmesinden hareketle bu sözü söylemektedir. Aslında Midhat Paşa'nın sadaret görevine getirilmesinin doğru bir seçim olmadığına bir işareti olarak atandığı gün yaşanan hava muhalefeti ve şiddetli yağmur delil gösterilerek hem kendisi hem de herkes için zor zamanların başlayacağına telmihte bulunmaktadır.

Yine Midhat Paşa'yı anlattığı yerde, onun doğruluk ve doğru sözlülüğünün başına işler açtığını ifade ederken cari olan usule riayet etmediğini Sadi-yi Şirazi'nin bir beytiyle anlatmaktadır. “Asâyîş-i do gîfî tefsîr-i in harf est/Bâ-dûstân talattuf bâ-düşmenân mudârâ: İki dünyada da saadetin anahtarı şu iki kelimenin manasında gizlidir; Sevdikleriyle hoşça, düşmanlarla da sû-i zann ve gazap makulesini ketm edip hüsn-i mu'âmele ve iltifat etmektir (İbnülemin 1982: 398). Bu bahse delil olarak ayrıca Yusuf Kamil Paşa'nın İbnülemin'in babası Mehmed Emin Paşa olan nasihatını delil olarak getirmektedir. “İnsan minare gibi doğru olup da sadematı rüzgâre karşı durarak yıkılmaktan sakınmalıdır. Serv gibi doğruluğu muhafaza ile beraber biraz da rüzgâre mümaşat etmelidir” (İbnülemin 1982, 397).

İnal, bütün eserlerinde açıklamaya muhtaç veya yeri geldiğinde uygun bulduğu örnekleri sadece Farsçadan seçmemiştir. Günümüzde kaleme alınmış benzer ilmi eserlerde rastlanmayacak bir tarzda Arapça, Türkçe manzum dördlükleri, kıtaları, beyitleri, deyiş ve vecizeleri eserine serpiştirmiştir. Üslup olarak o günün mantığıyla yazılmış eserlerle metot benzerliği taşımaktadır. Metin içind verilen örneklerin tamamı yerli yerinde olup metnin anlaşılabilirliğine katkı sunmaktadır. Aynı üslup bizde çoğunlukla konuşma dilinde anekdot nakli olarak tebarüz etmektedir. Yazılı dilde verilen örnekler alıntı esaslarına bağlı olarak bir metin parçası veya ifadenin değişik biçimlerde nakli şeklindedir.

Sonuç

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın eserlerinde Farsça edebi beyitler ve cümleler kullanması Osmanlı aydınları arasında tek bir örnek değildir. Buna dair dönemin diğer güçlü kalemlerinin çalışmalarına veya devre ait kaleme alınmış hatıra nevinden eserlere de bakıldığında benzer örneklere rastlamak mümkündür. Burada İbnülemin'i farklı kılan husus -devrindeki pek çok aydına göre- tarih, biyografi, roman, hatırat nevinden gerçekleştirdiği yayınlarında yer yer başta Türkçe olmak üzere Farsça ve Arapça beyitler ve veciz cümleleri kullanmış olmasıdır. Aslında bu Osmanlı yazım geleneğinde yüzyıllardır devam edegelen şiir ve edebiyatın hayatın ortasında yer almasıyla da alakalıdır.

Osmanlı'dan devrolunan bu miras Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı bakiyesi ilim adamları ve aydınlar tarafından bir süre daha devam ettirilmişse de yeni dönemde Farsça eğitiminin tatil edilmesi sebebiyle birlikte yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu örnekler kaybolmaya yüz tutmuştur. Her ne kadar Farsça, imam- hatip okullarında tekrar ders olarak okutularak yeniden ihya edilmek istenilmişse de zihniyet inkılabı ve batıya yüzünü çevirmiş bir yeni Türkiye'de kendisine yer bulamamıştır.

Eskilerin cevami'ü'l-kefîm diyerek takdir ettikleri ve az sözde çok manalar belirtme çabasının güzel örnekleri, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın eserlerinde, yerinde kullanılan veciz bir cümle, deyim ya da beyitte görülmektedir.

Kaynaklar

- AKÜN, Ömer Faruk (2000), "İbnülemin Mahmud Kemal", *DİA*, Ankara, XXI, 249-262.
- ATEŞ, Ahmet (1945), "Hicri VI-VIII (XII-XIV) asırlarda Anadolu'da Farsça eserler", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, İstanbul.
- DANKOFF Robert (1990), *Evlîya Çelebi in Bitlis*. Leiden 1990.
- GÖVSA, İbrahim Alâeddin (1934), *Meşhur Adamlar*, İstanbul 1934, II, 763.
- GÖVSA, İbrahim Alâeddin (1946), *Türk Meşhurları*, Yedigün Matbaası, İstanbul. 1946.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1949) "İslam ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilatı ve kaynakları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, 1-4, 3-354.
- HÜSEYİN VASSÂF, *Kemâlî'l-Kemâl* (2009), İbnülemin Kitapları, nr. 3314.
- HÜSEYİN VASSÂF, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, I-V, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, I, 214-220
- İBNİ BİBİ (1956), *el-evâmîrül- 'Alâ'îye*, tıpkıbasım, Ankara.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (1942) *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, XII. cüz, 2201-2242.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (1958), "20 Nisan 1910 (7 Nisan1326) tarihinde kendi dilinden hal tercümesi", *Hoş Sadâ*, s.XVI-XVII; İstanbul.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (1982), *Osmanlı devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul.
- İZ, Fahir (1971), "İnal, İbn al-Amin Mahmud Kemâl", *EP²(İng.)*, s.1199-1200;
- İZ, Mahir (1990), *Yılların İzi*, İstanbul.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2001), "Gecikmiş bir Tenkit: Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı Kitabı" *Yedi İklim*, 137; 53-58.
- KARTAL, Ahmet (1999), "Farsça'da Türkçe Kelimeler ve Fars Edebiyatı'nda "Türk" Kavramı ile İlgili Unsurlar", *Bilgi*, 1999, 11, 31-54.
- KARTAL, Ahmet (2002), "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebi Faaliyetler üzerine Düşünceler", *Bilgi*, 2001, 13, 21-65.
- KARTAL, Ahmet (2002), "Anadolu'da Farsça Şiir Söyleyen Şairler (XI-XVI. Yüzyıllar) *Türkler*", 2002, VII, 682-695.
- KARTAL, Ahmet (2007), "Türk Fars Edebî ilişkileri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul.

- KARTAL, Ahmet (2008), *Şiraz'dan İstanbul'a, Türk Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, İstanbul.
- KARATAY, Fehmi Edhem (1962), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi farsça Yazmalar Katalogu*, İstanbul.
- KOÇU, Reşad Ekrem (1958), "Abdülhamid II devrinde kaba sakal modası", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 82-83.
- KREİSER, Klaus (1993), "Persisch als Schulsprache bei den osmanischen Türken", *Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker, Materialien der zweiten Turkologen Konferenz (13-16 Juli 1990)* Wiesbaden.
- KÜÇÜK, Mustafa (2006), "Vambery, Casus bir Türkologun Türkiye ve Avrupa'ya bakışı", *Arşiv Dünyası*, İstanbul, 5; 35-39.
- MARDİN, Yusuf (1988), *Kocataş Yalısı Anıları*, İstanbul.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya (1963), *Bir Varmış Bir Yokmuş: Portreler*, İstanbul .
- RİYAHİ, Muhammed Emin (1995), *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev: Mehmet Kanar, İstanbul.
- RÖMER, Claudia (1981), „Der Einfluss der Übersetzungen aus dem persischen auf die Entwicklung des osmanischen im 14. Und 15. Jahrhundert“, *Wiener Zeitschrift*, 73, Wien, 89-114.
- ŞEKER, M. Fatih, Kara İsmail (2009), *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemal (Hüseyin Vassaf'ın Kemalü'l-Kemal adlı eseri)*, İstanbul.
- ŞEKER, Şemsettin (2009), „İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Tarihî Romanı: Sabih“ basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türiyat Enstitüsü.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1958), "İbnül Emin Mahmut Kemal'e Dair", *Hoş Sadâ* içinde, XLV1-LV; İstanbul,
- TOROS, Taha (1992), *Mazi Cenneti*, İstanbul, 31 -48;
- TOROS, Taha (1998), *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İstanbul, s. 87-116
- ÜYEPAZARCI, Erol (2000) "İbnülemin Mahmud Kemal'in Sadrazam Yusuf Kamil Paşa ile ilgili bir risalesi" *Müteferrika*, sy. 17, İstanbul, 47-50, "Kamil Paşa'nın sadareti ve Konak meselesi", 51-71.
- YENİ TÜRK ANSİKLOPEDİSİ (1985), "İnal", *Ötüken yayınları*, IV, 1438.
- YÜCEL, Hasan Âli (1958) "Üstad İbnülemin Mahmut Kemal İnal", *Hoş Sadâ*, s. XI-XXXIV; İstanbul.
- ZEYNELABİDİN REŞİD BEY (1327 /1911), *Taktuka*, Halep.